

Hegyesi Gábor

Integrációs modellek és nonprofit szektor

Szociálpolitikával foglalkozó hazai szakemberek között az utóbbi években (ismét) ismertté vált a nonprofit szervezetek léte.

Az elmúlt évtizedekben általánosan elfogadott, elfogadtatott szociálpolitikai paradigma volt, hogy a szociális biztonság megteremtése és fenntartása kizárólag az állam feladata. S az állam ki is zárt minden más intézményt ebből a körből. Kivételt csupán néhány *egyházi* intézmény jelentett, amelyek azonban a teherviselést illetően *majdnem államiak* voltak, s csak a súlyos problémákkal (értelmi fogyatékosok, halmozottan fogyatékosok, idős egyházi személyek és hozzátartozóik ápolásával stb.) foglalkozó intézmények maradhattak egyházi kezelésben.

Hogy a gazdasági szférára vonatkozóan irracionális az állami szektor kizárólagossága, ez már az 1953-as reformtervekben megfogalmazódott, az 1968-as mechanizmusreform pedig már a piac térhódításának dokumentuma. A piacot ugyan 1973 után „illegálisba”, a második gazdaság árnyékszférájába utalták — legalábbis átmenetileg —, de néhány év múltán folytatta diadalmas előretörését. Az 1981-es vállalkozási törvények, majd az 1988-as változások a teljes győzelmet is meghozták a piaci rendszer számára.

Ugyanez nem mondható el a szociálpolitika fejlődéséről, amely fontos, ideológiai (rendszer-legitimáló) szerepe miatt csak a rendszerváltás időszakában kezdhetett igazán elindulni a pluralizmus irányába. A nyolcvanas évek elején történt ugyan egy-két kísérlet, de csak nagyon kevés sikerrel. Ekkor jött létre a LARES Humán Szolgáltató Kiszervezet, az első nem állami (és nem is egyházi) szociálpolitikai szervezet, melynek alapítói elfogadták, hogy a vállalkozói törvény adta keretek között, *profit-orientált* tevékenységi feltételekkel végeznek *nem profit-orientált* munkát — és harcot indítanak a törvényi feltételek megváltoztatásáért. A másik kísérlet a SZETÁ-é volt. Ez a csoport ragaszkodott ahhoz, hogy *politikai-társadalmi szervezetként* működjön, amit azonban az akkori politikai vezetés nem engedélyezett, s emiatt a SZETA illegálisba kényszerült.

A 80-as évtized kezdete azután a nagy elszegényedés és az állami szociálpolitikai paradigma gyors megváltozásának ideje. A növekvő régi és újkeletű problémák csökkentésére, kezelésére az állam új, ed-

dig elzárt forrásokat próbál felhasználni, s azonnal megjelennek olyan, a nyugati világban jól ismert intézmények, mint az alapítványok, egyházi segítőszolgálatok, nem-profitelvé szociális szolgáltatások (bár a megfelelő gazdálkodást lehetővé tevő törvény még mindig késik), önszervező csoportok, szociális érdekvédelmi szerveződések. Sajátos, hogy a világ más részein is megfigyelhető a növekvő érdeklődés a nonprofit szektor iránt. Ennek a háttérében is — a magyaréhoz hasonlóan — a gazdaság, általánosabban a *jóléti állam válsága* áll, amely kedvez a neoliberális eszmék terjedésének.

A 80-as évek elejétől kezdve indult meg a nyugati világban az összehangolt támadás az állami jóléti programok ellen. Ronald Reagan és Margaret Thatcher a politikai vezéregyéniségei a küzdelemnek. S mind a ketten közvetlenül ahhoz is hozzájárulnak, hogy a nonprofit kérdés előtérbe kerül, hogy kutatások indulnak el a témában, hogy lapokat alapítanak tudományos fórum biztosítására.

Ma, 1990-ben ott tartunk, hogy a legtöbb ipari társadalomnak égetően szüksége van minél több szociális szolgálatra, s ezeket csak sokféle forrásból tudják a társadalmak biztosítani. Ebben a helyzetben már olyan kérdések is feltehetőek, hogy pl. mi az, ami közös, mi az, ami eltérő az egyes országok nonprofit szervezeteiben (vagy egy-egy ország szervezetein belül); s ami ezzel összefügg — beszélhetünk-e általában nonprofit intézményről?

Magam úgy látom, hogy strukturálisan leírható a nonprofit szektor a társadalmi-gazdasági élet többi szereplőivel együtt (s azon belül is analizálhatók a különböző típusú nonprofit intézmények), tartalmilag azonban ezeket az intézményeket minden egyes társadalom integratív erőinek közös erőtere, valamint az intézményeket mozgató emberek világnézete határozza meg. Vagyis nincsen minden ország, társadalom számára érvényes nonprofit intézményi definíció.

Integratív erőterén Polányi Károly (1944) hármas rendszerét értem — piac, redisztribúció és reciprocitás —, ahol az utóbbit erkölcsi érték-kategóriaként is értelmezem (ld. erről még Kornai 1983, Manchin—Szelényi 1986, Ferge 1989, Hegyesi 1989, Marschall 1990, Kuti 1990).

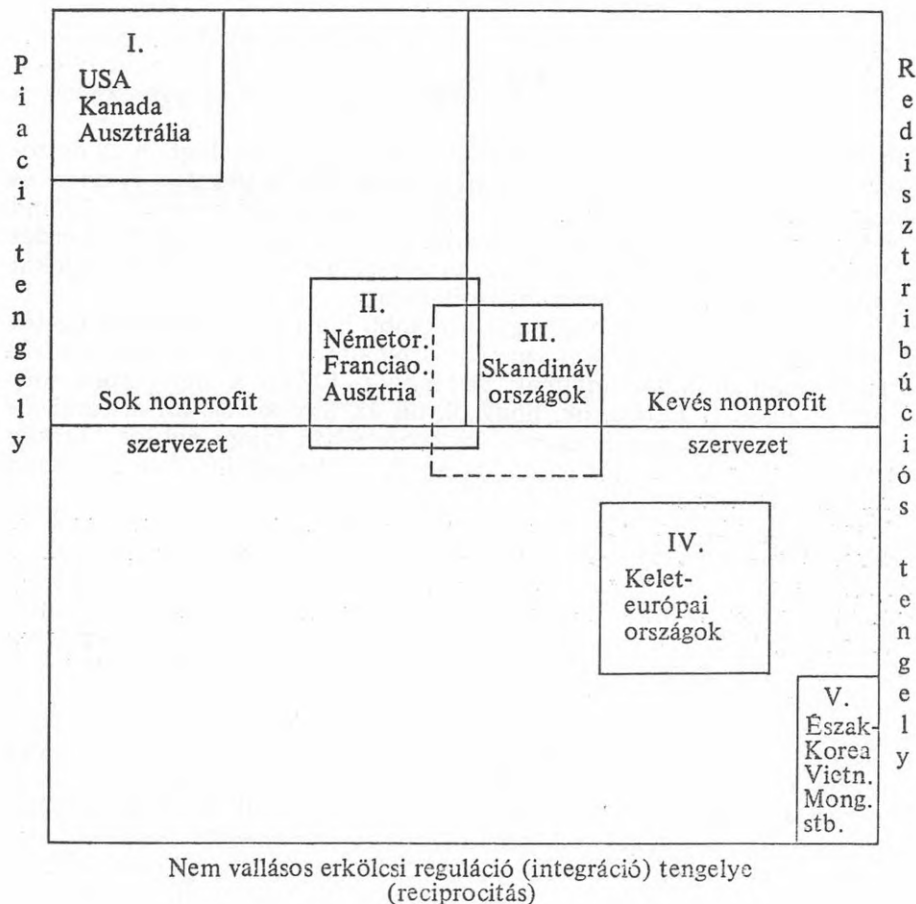
Úgy tűnik, az értékek világában (reciprocitás-tengely) érdemes egy vallásos és egy nem vallásos reciprocitási rendszert megkülönböztetni. Ha ezt a hármas, illetve négyes fogalomrendszert egy négyszög oldalaként rajzoljuk fel, kialakul egy nonprofit „világmodell”, amelyben elhelyezhetők az egyes országok a náluk található nonprofit célú szervezetek jellege, elterjedtsége, s az egyes integratív sémák népszerűsége, elfogadottsága, domináns vagy kiegészítő társadalomszervező erőként való jelenléte alapján. Egy modern társadalomban ezt a három integratív erőt a piac, az állam illetve a civil társadalom jeleníti meg.

Az egyes országokat, országcsoportokat aszerint helyeztem el a négyszögben, hogy mennyire népszerűek, elterjedtek a nonprofit intézmények. (Módszertanilag joggal kérdezhetné bárki, hogyan számoltam a „népszerűséget”. A felelet: ebben a táblában még csak tapasztalatok alapján, illusztrációként szerepelnek az egyes országok. Megfelelő statisztikák jövőbeni készítésével azonban bizonyosan kiszámíthatók a nonprofit szektor súlyát pontosan jelző mutatók.)

Az I. csoport (USA, Kanada, Ausztrália) reprezentatív országa, az Egyesült Államok — a táblázat szerint — nem véletlenül a világ vezető nonprofit nagyhatalma. Erősen vallásos tradíciói és piac-orientált,

1. sz. ábra

Vallásos erkölcsi reguláció (integráció) tengelye
(reciprocitás)



liberális, állami beavatkozás-ellenes gazdaságpolitikája rendkívül kedvez az önkéntességen alapuló nonprofit intézmények elterjedésének.

A II. csoportba tartoznak, véleményem szerint, a nyugat-európai országok, amelyekben a piac mellett változó intenzitással, de jelen vannak a redistributív rendszerek is, a vallás erkölcs mellett erősek a humanista és önkormányzati hagyományok (Németország, Franciaország, Ausztria).

A III. csoportba helyeztem a skandináv országokat, ahol erős a szociáldemokrata-állami redistribúciós hagyomány, és nem nagyon terjedtek el a nonprofit szervezetek. (Ez elsősorban azért Svédországban igaz.)

A IV. csoportba soroltam — elsősorban dinamikája alapján — a gyorsan változó Lengyelországot és Magyarországot, ahol láthatóan nagy a fogadókészség a növekvő piacgazdaság, a vallásos háttér, egyes

nem vallásos csoportok szociális elkötelezettsége és az ugyancsak növekvő szociális feszültségek miatt.

És végül az V. csoportba kerültek a ma is etatista szociálpolitikai paradigmát valló országok, mint például Észak-Korea, ahol a mindenható állam mellett nincsenek autonóm nonprofit szervezetek.

Ez a tapasztalati úton végzett rendszerezés meglepően egybeesik két másik rendszerrel, amelyeket Titmuss és Esping-Andersen állítottak össze. (Idézi Johnson, 1990.)

A liberális modell

1. Csak a közösség szegényebb tagjainak nyújt minimális segílyt, az igénylők (rászoruló) jövedelmének/vagyonának felmérése alapján.

2. Szigorúan szűk körben nyújt támogatást, stigmatizáló következményekkel.

3. A piaci megoldásokat helyezi előtérbe.

A példák, melyeket Andersen idéz, az USA-ból, Kanadából és Ausztráliából származnak, de felhívja a figyelmet, hogy Nagy-Britannia is erősen ebbe az irányba mozog. Ez a modell erősen hasonlít Titmuss „reziduális” jóléti államához.

A konzervatív modell

1. A szociális ellátó rendszerek kiterjesztése olyannyira, hogy magukba foglalják a középosztályt is.

2. Szociális jogok megadása, de osztályhoz és státuszhoz differenciáltan kapcsolva.

3. Kismértékű redisztribúció.

4. A tradicionális család fenntartása és bátorítása.

E pontok alapján jól jellemezhetők Ausztria, Franciaország, Németország és Olaszország szociálpolitikai rendszerei. Titmuss kifejezésével ez az „ipari teljesítményelvű” modell.

A szociáldemokrata modell

1. Egyenlőségre törekvés.

2. A középosztályt is magába foglaló ellátás inkább optimumra, mintsem minimumra törekvő színvonalon.

3. Univerzális, de keresethez kapcsolódó programok.

4. A család és a nők emancipációja

5. Teljes foglalkoztatottság politikája.

A legjobb példák — kisebb-nagyobb eltérésekkel — a skandináv országokból vehetők, melyek ugyanakkor szinte megegyeznek Titmuss „intézményesített redisztributív” modelljével.

Az ESELY jelen száma megpróbálja bemutatni a fenti típusok néhány képviselőjét. Így az Egyesült Államokat, Nagy-Britanniát, az NSZK-t, Franciaországot és Magyarországot. A globális bemutatás is nyilvánvalóvá fogja tenni, hogy a hármas erőter által meghatározott

nonprofit (vagy „harmadik”, vagy „független”, vagy „filantrop”, vagy „önkéntes”, stb.) szektor megnevezés mögött egy rendkívül bonyolult, és a világ különböző részein különböző intézményeket magába foglaló, a piachoz és az államhoz különböző módon viszonyuló és kapcsolódó társadalmi alrendszer húzódik meg. Illusztrációképpen, ha elhelyezzük pl. a magyar nonprofit intézményeket egy, a fentihez hasonló rendszerben, a következő képet kapjuk (elfogadva Győri Péter 1988-beli elnevezéseit és csoportosítását):

Az ábrában felvázolt típusok kódjai:

A: Szociális szolgáltatások

C: Egyházi szolgálatok

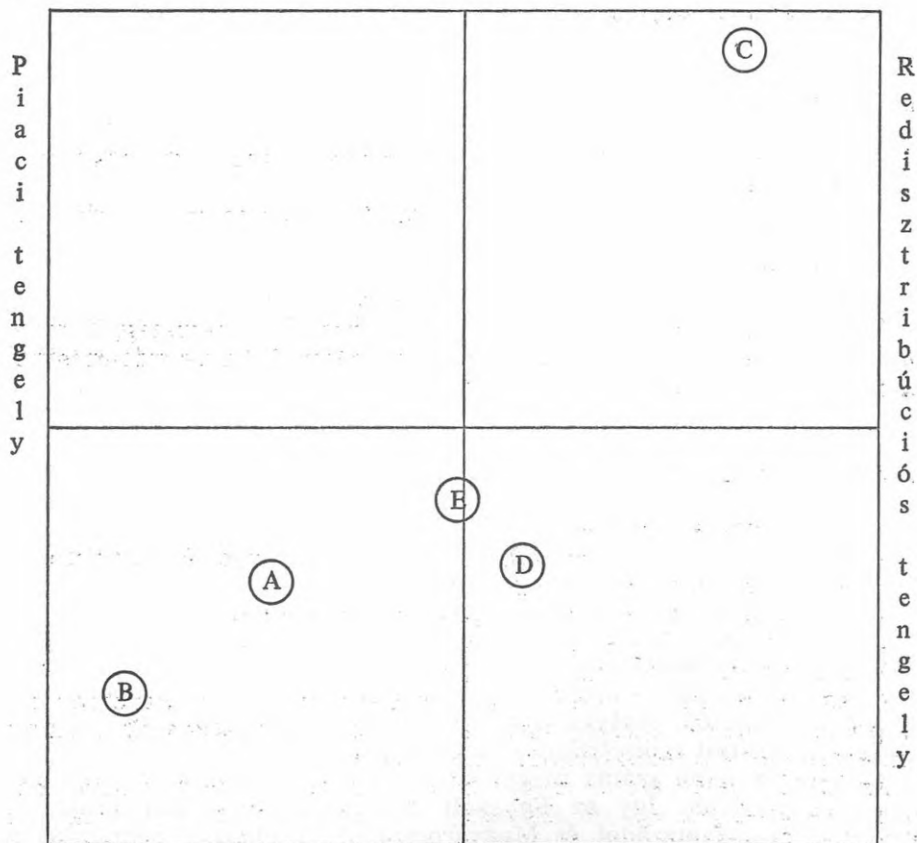
E: Önszervező csoportok, klubok

B: Alapítványok (főleg pénzosztó funkcióval)

D: Érdekvédelmi egyesületek

2. sz. ábra

Vallásos erkölcsi reguláció (integráció) tengelye
(reciprocitás)



Mindegyik típusú szervezetnek más tehát az államhoz és a piachoz való viszonya, valamint eltérőek a bennük résztvevő emberek, a civil társadalom képviselőinek motivációi is.

A *szociális szolgáltatások* (A) bevételeik nagy részét a szolgáltatásért kapott díjakból biztosítják. Alkalmanként hozzájutnak állami támogatáshoz, pályázati forrásokhoz, adó elengedés formájában nyújtott pénzügyi segítséghez is.

Az *alapítványokra* (B) ez még inkább igaz — tehát, hogy pénzügyi forrásaik nagy részét a piacról, vállalatoktól szerzik be. Tény viszont, hogy bizonyos összegek származnak az államtól is, elsősorban alapító tőkeként, illetve speciális célú alapítványok támogatásaként.

Az *egyházi szolgálatok* (C) értelemszerűen a vallási tengelyen helyezkednek el, elég közel az állami tengelyhez is. Ennek oka az, hogy bizonyos szociális szolgálatokat tradicionálisan az egyház látott el, az 1990. évi XXIV. 14. § (1) értelmében „az egyházi jogi személy intézményeiben ellátott állami feladatok” normatív módon támogatandók. Így pl. a szociális intézményi ellátás normája 115 000,— Ft/fő/év, idősök napközi otthoni ellátásának normája 9 000,— Ft/fő/év.

Az *érdekvédelmi egyesületek* (D) legalábbis induláskor közel állnak az államhoz, mivel nagy részük induló támogatásban részesült, egy részük pedig ezt folyamatosan kapja. Később közelednek a semleges tengelyhez, ami azt jelzi, hogy tagdíjakból, adományokból tartják el magukat.

Az *önsegítő csoportok* (E) emiatt kerültek a semleges tengelyre, anyagi függetlenségük logikusan következik a mozgalom koncepciójából.

Egy következő táblában éppen ezeket a különbségeket kellene bemutatni (hiszen a 2. táblában való elhelyezésük sokkal inkább hipotetikus átlagot tartalmazó illusztráció, s ezért vitatható is).

Nem állnak azonban még rendelkezésre adatok ahhoz, hogy a modell kvantifikálható legyen, mivel még a nonprofit szektorhoz tartozó intézményeket sem ismerjük pontosan, és semmit sem tudunk az egyes intézmények bevételi struktúrájáról.

A most ismertetett modellvázlat egy dinamikus erőterben kísérli meg bemutatni azt a szélesebb összefüggésrendszert, amelyben a magyar nonprofit intézmények éppen a három integrációs rendszer eredményeként megszülettek. Ilyen értelemben egyértelműen látszik a piaci és a civil társadalomban meglévő erők erősödése, és az állami szabályozás gyengülése. Nem célja a tanulmánynak, hogy ezt az elmozdulást részletesen minősítse. A nonprofit szféra várható, illetve ismert előnyeiről és hátrányairól ld. pl. Barbeta cikkét e számban, Ferge Zsuzsa könyvét (1989) és Norman Johnson könyvét (1987), stb.

Annyit azonban mindenképpen le kell írni befejezésképpen, hogy egy viszonylag gyenge piac és a tömeges autonóm szociális szolgálat megszervezésére (és eltartására) képtelen civil társadalom nem képes a szociális integrációra sem elkötelezett állami szociálpolitika nélkül. Azt ugyan jól mutatja a modell, hogy egyes társadalmak — éppen a három integrációs séma eltérő volta miatt — nem választják meg szabadon saját szociálpolitikai rendszerüket, de azt is, hogy az egyes tengelyek mentén történő elmozdulások hatnak az egész rendszerre. A szerző számára éppen ezért fontos a nonprofit szféra erősödése: bizonyos értelemben kiegészíti az állami és piaci ellátást, teret ad önálló

szociális célú vállalkozásoknak, munkát biztosít a társadalom más szektoraiban munkát már nem találó embereknek, és segít kialakítani azt a magatartást, gondolkodásmódot és értékrendet, amelyre hosszú távon ráépülhet a jóléti társadalom.

Irodalom

- Esping—Andersen: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, Policy Press, 1990.
- Ferge Zsuzsa: *A negyedik út*. KJK, 1989.
- Györi Péter: Kisközösségi szociális kezdeményezések. In: *Arat a magyar*. MTA Szociológiai Kutató Intézete, 1988.
- Hegyesi Gábor: A jóléti pluralizmus első jelei. *Magyarországon, Esély*, 1989/2.
- Johnson, N.: *The Welfare State in Transition*, Wheatshat Bodes, 1987.
- Johnson, N.: *The European Welfare State Model in Transition: East and West Compared*. Conference: Meeting Place Europe. Bergen, 1990. November.
- Kornai János: Bürokratikus és piaci koordináció. *Közgazdasági Szemle*, 1983/9.
- Kuti Eva: The Possible Role of the Nonprofit Sector in Hungary. *Voluntas*, 1990/1.
- Manchin Róbert—Szelényi Iván: Gazdasági és jóléti redistribúció az államszocializmusban. *Medvetánc*, 1986/3—4.
- Marschall Miklós: The Nonprofit Sector in a Centrally Planned Economy. In: Helmut K. Anheier — Wolfgang Seibel (eds.): *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1990.
- Polányi, K.: *The Great Transformation*, Farrar—Rinehart, 1944.